

Расказите на Карел Чапек на македонски јазик

*Постојат толку осамени луѓе на светот,
себично е да си осамен сам.
Тенеси Вилијамс*

Лидија Капушевска-Дракулевска

„Нема автор сличен на него... профетско убедување измешано со надреалистички хумор и тешка социјална сатира: уникатна комбинација... тој е радост за читање“ – ќе рече Артур Милер за чешкиот класик Карел Чапек. Како и секој класик, делото на Чапек ги урива границите на сопственото време и живее сè до денес, без да загуби од својата свежина и сјај. Потрагата по смислата на човековото постоење, прашањето за човековите слободи, можностите и границите на спознанието – тоа се некои од клучните филозофски елементи кои ја чинат структурата на неговото дело и кои му обезбедуваат вонвременост и актуелност.

Карел Чапек (1890–1938) е раскажувач, романсиер, драмски автор, доктор по филозофија, новинар, фелџонист, патописец, есеист и преведувач. Се смета за една од најзначајните појави на чешката култура воопшто; тој е најистакнатиот чешки прозаист во периодот помеѓу двете светски војни и најпознат чешки писател вон границите на својата матична земја. Светска слава постигнува со драмата *РУР* (Росамови Универзални Роботи, 1920), во чијшто наслов за првпат е употребен терминот „робот“ (според сведоштвото на самиот Чапек, поимот му го сугерирал брат му Јозеф). Популарноста на Чапек оди до таму, што денес, постои и крстозбор именуван според него.

Восхитува импозантноста на делото на Карел Чапек, со оглед на неговиот краток и тежок живот во едно бурно историско време. Од периодот на неговите студии на Филозофскиот факултет при Карловиот Универзитет во Прага датира збирката кратки раскази *Божја мака* (1917), со која веќе е определен основниот правец на типичната „карелчаповска“ поетика: *интересот за „малиот“ човек* и за неговите секојдневни грижи; *доминантното чувство на анксиозност и несигурност* кое произлегува и од личниот, и од општествениот живот, како и интенцијата да се сугерира некаква *мистерија* на животот која човек никогаш не може да ја разбере. Следуваат збирките: *Мачни раскази* (1921), потоа, мошне популарните детективски, филозофски интонирани и други раскази поместени во збирките *Раскази од едниот џеб* и

Раскази од другиот џеб (1929) и книгата *Апокрифи* – кратки раскази за различни историски личности, како: Хамлет, Дон Жуан, Аристотел, Александар Македонски.

Најплодниот период на Чапек се врзува за времето на постоењето на Првата чехословачка република (1918–1938) кога лично пријателствувал со претседателот на Чехословакија, Томаш Масарик, редовен гостин на петочните средби на чешките интелектуалци-патриоти во градината на Чапек. За одбележување е фактот дека Карел Чапек, неколку пати, бил номиниран за Нобеловата награда за литература, особено поради експлицитната антивоена порака на неговите драми, но за жал, Шведската Академија не се решила на ваков чекор, исплашена од, во тоа време, премногу моќната Германија. Набргу по анектирањето на Чехија од страна на Германија, Чапек умира од воспаление на белите дробови.

По Втората светска војна, комунистичкиот режим во Чехословакија, со резерва се однесува кон делото на Чапек. Причина било Чапековото отворено одбивање да го прифати комунизмот како алтернатива на нацистичката доминација. Чапек бил против насилството на револуциите; оттаму, тој недвосмислено се залага за идејна толеранција и промовира еден доследно практикуван идеалистички хуманизам¹, потврдувајќи се како граѓанско-хуманистички писател, од редот на германските експресионистички автори (Франц Верфел и Ернст Толер) и некои француски писатели од тоа време (Жорж Диамел, Ромен Ролан и др.).

Поетиката на Чапек, уште од самите почетоци на неговата книжевна дејност, треба да се доведе во корелација со *експресионизмот*, но и со витализмот, а подоцна, со еден особен *психолошки и филозофски реализам* заснован врз филозофскиот релативизам и прагматизам – сметаат проучувачите. Нашата позната бохемистка, Вера Јанева-Стојановиќ, која, патем речено, прва го преведе, го афирмира и популаризира овој автор во македонската културна средина веќе во средината на педесеттите години на минатиот век, говори за една специфична Чапекова варијанта на експресионизмот и ја именува како *комунионизам* во нејзината докторска дисертација: *Карел Чапек и експресионизмот* (Филолошки факултет – Скопје, 1973). Под овој термин – комунионизам – (чиј филозофски темел е симбиоза на: проблемот на „внатрешното искуство“ на Вилијам Џејмс, прагматизмот на Џон Дјуи и интуитизмот на Анри Бергсон), таа подразбира *стремеж по комуникација*, „обновување на прекинатата комуникација на човек со човек преку егзи-

¹ „Мене ми е туѓ и комунизмот, кој наместо помош, го донесува знамето на револуцијата. Последниот збор на комунизмот е да владее, а никако да заштити; неговото големо гесло е силата, а никако помошта“ – истакнува Чапек во есејот *Зошто не сум комунист* (1924). (Цит. според Јанева-Стојановиќ, Вера: *Комунионизмот како Чапекова варијанта на експресионизмот*. Во: *Славистички студии*. Скопје 1976, с. 73.)

стенцијалната модификација“, односно, смирување на експресионистичката тензија: преобразба, премин од изолирана единка спротивставена на „монструозната“ маса - кон целосна човечка личност интегрирана во заедницата. *„Во развојот на експресионистичката проза комунионистичката варијанта означува нов естетски принцип, нова димензија, можна надеж да се совлада трагичниот, безизлезниот и непречекорениот кафкијански круг; но истовремено, таа означува и последно грчевито настојување на Чапек да ја задржи општествената структура, чии основи беа веќе подложени на разложување“* – заклучува Јанева-Стојановиќ во споменатата студија.

Токму принципот *надеж* како апстрактно идеалистички принцип специфичен за хуманистичкото сфаќање на авторот, претставува филозофска доминанта на целокупното дело на Карел Чапек кое опфаќа цел спектар од најразлични теми и мотиви. Чапек е, веројатно, најпознат како писател на *научна фантастика* во време кога таа сè уште не била посебен книжевен жанр. Го сметаат за основач на класичната научна фантастика, чија главна тема е можната или алтернативна иднина на човештвото, т.е. реализација на една универзална човечка заедница заснована врз морални принципи (утопија). Оттаму и воспоставената, од страна на критиката, релација со Џорџ Орвел и Олдос Хаксли како водечки книжевни фигури во оваа гранка. За негови книжевни наследници, пак, во оваа смисла, се сметаат: Реј Бредбери, Салман Ружди, Брајан Олдис и Ден Симонс.

Што се однесува до *расказите* на Чапек, тие се духовити, игриви, необични, провокативни; често пати делуваат незавршени, бидејќи целта на авторот е да ги постави дилемите и да го поттикне читателот на размислување и преиспитување на неговото здраворазумско расудување или на моралната свест, а не конечна разрешница на наративниот заплет. На рецепциски план, расказите на Чапек заговараат една хуманистичка димензија од највисок и најчист вид.

Рековме, рецепцијата на расказите на Чапек во Македонија се врзува за името на Вера Јанева-Стојановиќ. До крајот на животот, таа останува пасионирана афирматорка на творештвото на Чапек кај нас. Чапек, на македонски, го преведувале уште и: Димитар Димитров и Диме Митревски, а најмногу, професорката Донка Роус. Избори од неговите раскази се објавувани во повеќе наврати; влезен е и во лектирата за осмо одделение на основното образование кај нас. Најновиот избор раскази, за кој ќе стане збор во оваа пригода, во избор и превод на Донка Роус, се случи минатата година (2013) во рамките на проектот на владата на Р. Македонија „Свезди на светската книжевност“.

Расказите на Чапек, иако пишувани пред околу еден век, се мошне актуелни и денес, па нив со подеднакво уживање ги чита и стручната, и обичната читателска публика. Интересно е да се одбележи дека македонскиот раска-

жувач Александар Прокопиев својата збирка *Човечулец* за која ја доби наградата „Балканика“ во 2010 година, со поднасловот: „бајки од левиот џеб“, прави очигледен омаж токму на Чапек.

Во што е актуелноста на расказите на Чапек денес? Освен како мајстор на заплетот и на атмосферата, овој автор се потврдува и како моќен познавач на психологијата на обичните луѓе фатени во невообичаени и невозможни настани и околности. Најчесто, расказите се филозофски интонирани и третираат прашања врзани за смислата на постоењето, како на пример расказот *Пари*, во кој материјалното е повод за тематизирање на една мошне суптилна проблематика – осмата: *„Кога го има човек животот преку глава, тогаш мора нешто да направи. Но, што може да направи кога е сам? Работел тој што да е, на крајот пак ќе се најде само себеси; знаеш, како да живее сè меѓу огледала, и кај-годе да погледне, го наоѓа само своето сопствено лице, сопствената досада, својата сопствена самотија... (...) Се чувствувааше бескрајно понижен. Пари, Пари, ама зар само за пари се работеше?“* Финалното реторичко прашање, меѓу другото, многу често, го антиципира „отворениот“ крај на расказите.

Понекогаш, одделни фрази на нараторот или на одделни ликови, прозвучуваат како луцидни, мудри сентенци или како поговорки: *„Верувајте ми: чистата совест е најдобра хигиена; и кога би биле луѓето праведни, можеби не би морале да умрат.“* (Расказ за загубената нога); понекогаш, авторовите констатации, проткаени со еден здрав хумор и иронија (но и автоиронија), имаат игрив, забавен карактер. На пример: *„Не мислете си дека да се краде е толку едноставно; тоа е потешко отколку да се оперира простата или да му се извади на човека бубрег.“* (Чинтамани и птици), или: *„Напишав расказ и го дадов во печат; а кога го читав испечатен, ме обзеде такво непријатно претчувство. Човече, си реков, нешто слично сум читал веќе некаде. Гром да го убие, кому пак сум му го украал тој материјал?“* (Расказ на стариот криминалец).

Дел од расказите би можеле да ги категоризираме под одредницата *детективска фикција*. Во оваа смисла, Чапек ја продолжува традицијата на Едгар Алан По, за што говори и неговиот шармантен „омаж“ на творецот на детективскиот расказ со „интелектуален набој“ (според констатацијата на Борхес за По); во расказот *Изгубеното писмо*, кој веќе со насловот алудира на По-овиот расказ *Украденото писмо*, нараторот вели: *„Еднаш читав во некоја книга, дека такво едно писмо најверојатно нема да биде забележано, кога лежи директно пред очи!“*

Како и кај По, и кај Чапек, акцентот, во овој вид раскази, е ставен на *загатката*, мистеријата на злосторството и нејзиното решавање, со тоа што Чапек го издигнува детективскиот жанр на ново ниво и го збогатува со нови значења. Неговиот уникатен и спонтан пристап, иако полн со пресврти на

обичното и необичното, хуморното и хуманото, апсурдното и реалното, го деконструираат овој книжевен вид. Оттаму, неговите чудесно инвентивни приказни, под велот на детективскиот расказ, ни кажуваат многу повеќе за мистериите на човековото постоење, воопшто, за декаденцијата на духот, за рамнодушноста и немоќта, за отсуството на комуникација и меѓусебно разбирање, за чувството на отуѓеност и апатија: „*Немате поим, господине, колку загатки има во светот. Секоја куќа, секое семејство е загатка*“ – вели еден од ликовите во расказот *Стапалка* (патем речено, веројатно единствениот расказ кој го допира феноменот на фантастичното) и продолжува: „*Можеби човекот заспал и во сон почнал да лета. Но тоа не е забрането, господине. (...) Загадочно е што мисли вашата мачка, што сонува вашата слугинка и зошто вашата жена гледа низ прозорецот толку замислено. Господине, сè е загадочно, освен казнените случаи; таков еден криминален случај, тоа е точно определен дел од стварноста, таков исечок, на кој се сконцентриравме.*“

„*Првиот мој интерес за детективските приказни произлегува од проблемот како се познава и се открива стварноста*“ – изјавил Чапек во една пригода. Истражувајќи ја природата на криминалот и правдата, Чапек, всушност, се обидува да го реши епистемолошкиот проблем врзан за феноменот на *знаењето*, односно, концептот на вистината и можностите за нејзино осознавање. За илустрација, посочуваме еден извадок од расказот *Збирката марки*: „*Е тоа ти е цела вистина, – ќе кажеше стариот господин Карас. – Кога би чепкал човек по своето минато, би нашол дека во неа има доволно материјал и за многу други животи. Еднаш... било по грешка или од некоја особена склоност... си одбира еден од нив и го проживува сè до крај. Но најлошото во сето тоа е што ни оние другите, оние можни животи, не се баш сосем мртви. Понекојпат се случува тие да заболат како што заболува отсечена нога.*“

Токму овој расказ (*Збирката марки*), според критиката, е илустративен за генезата на *хуманистичкиот комунионизам*, како специфичен чапековски облик на експресионизмот, за кој претходно стана збор. Расказот *Навредениот*, пак (обата се застапени во изборот на Д. Роус), се смета за антецеденс на Чапековиот интегрален човек: „*Болеста, бедата и гнасотијата мора да се гледа; инаку ништо не знаеш. (...). Веќе со тоа си направил некаква голема служба на човештвото; од тоа си несреќен, полуден и болен. (...) Што повеќе ќе види човек беда, толку повеќе има со светот заедничко. Јас го најдов чувството на заедништвото; тоа не е воопшто сочувство, тоа е осветување и занес; не е тоа сожалување, туку восхит.*“ (*Навредениот*)

Преку ослободувањето од естетскиот субјективизам, во симбиоза со експресионистичкиот патос за идејата на новиот свет, Чапек го наоѓа пристапот во светот – во братството со другите луѓе. Навистина, вонреден пример на онаа синтагма на великиот Гете, „*благородништво на духот*“, која мошне до-

стоинствено му прилега на Карел Чапек. Убаво потсетување на хуманизмот кој денес, за жал, претставува еден, по малку, заборавен идеал.

Литература:

KARPATSKÝ, Dušan, 1975. Češka književnost. In: *Povijest svjetske književnosti*. Knjiga 7. Zagreb: Mladost, с. 61–62.

MATES, Tomas. "Presentation on Karel Capek". Достапно на: <http://capek.misto.cz/english/presentation.html>

ЈАНЕВА-СТОЈАНОВИЌ, Вера, 1976. Комунионизмот како Чапекова варијанта на експресионизмот. Во: *Славистички студии*, Скопје: Филолошки факултет, с. 69–75.

КАПУШЕВСКА-ДРАКУЛЕВСКА, Лиђија, 2013. Хуманизмот на Чапек или за еден заборавен идеал. Поговор во: Чапек, К.: *Раскази* (избор). Скопје: Три/Арс Ламина, с. 255–262.

ЧАПЕК, Карел, 2013. *Раскази* (избор). Скопје: Три/Арс Ламина (превод: Д. Роус).

Povídky Karla Čapka v makedonštině

Recepte Čapkových povídek v Makedonii je spojena se jménem Very Janevové-Stojanovičové, která je i autorkou jediné doktorské disertační práce v Makedonii věnované velkému českému a světově známému spisovateli s názvem: *Karel Čapek a expresionismus* (Skopje, 1973). Čapka do makedonštiny překládali také Dimitar Dimitrov, Dime Mitrevski a nejvíce Donka Rousová.

I když jsou Čapkovy povídky psány před téměř sto lety, jsou velmi aktuální také dnes. Hájí totiž humanismus v nejvyšší a nejčistší podobě.

Karel Čapek's short stories on macedonian

The Reception of Karel Čapek's short stories in Macedonian starts with Vera Janeva-Stojanovich, the author of the only PhD dissertation dedicated to the great Czech and world-wide writer which is named: "Karel Čapek and expressionism" (Skopje, 1973). Čapek's work is also translated on Macedonian by: Dimitar Dimitrov, Dime Mitrevski and the most by Professor Donka Rous.

Although Čapek's short stories are written a hundred years ago, they have lost nothing of their freshness; nowadays, they are still admirable with their great sort of *humanism*.